

АЎТАРСКАЕ «Я» Ў МАСТАЦКІМ СВЕТАРАЗУМЕННІ КОЛАСА-ПУБЛІЦЫСТА

Анотацыя. У артыкуле праз дыялогавае мадэлі ў пісьменніцкай публіцыстыцы асэнсоўваецца творчы партрэт Якуба Коласа, яго аўтарскае «я» ў розных часавых вымярэннях.

Ключавыя словы: адрасат, аўтар, дыялогавае мадэль, (Якуб) Колас, мастацкі, нацыянальны, публіцыстыка, эсэ.

Якуб Колас – прызнаны паэт і празаік, драматург і перакладчык, літаратурны крытык і публіцыст, таленавіты педагог. Да класічнага мастацкага партрэта творцы варта прыгадаць і тое, што Якуб Колас – вядомы грамадскі дзеяч, які займаў пачэсныя ўрадавыя пасады (дэпутат Вярхоўнага Савета СССР і БССР, старшыня Беларускага камітэта абароны міру), а таксама быў аўтарытэтным кіраўніком пісьменніцкай арганізацыі. Таму для праўдзівлага выяўлення аўтарскага «я» Коласа-публіцыста надзвычай важна ўзнавіць тое грамадска-сацыяльнае асяроддзе, у якім творца жыў і працаваў (рознай афарбоўкі нашаніўскі і савецкі часавы фон).

Мастацкая публіцыстыка Якуба Коласа (пераважна допісы, эсэ і нарысы) – важная частка ягонай творчай спадчыны: менавіта тут аўтар асэнсоўваў актуальныя, набалелыя праблемы часу, падкрэсліваў уласную грамадскую пазіцыю.

Нашаніўская эпоха выяўляла сваю мастацка-эстэтычную дамінанту – адраджэнскі феномен. Класічная газета «Наша Ніва» (1906–1915, «газета для ўсяго беларускага грамадзянства») спраўдзіла сваю місію абуджэння нацыянальнай самасвядомасці («*быць вучыцелем і прарокам свайго народа*» (В. Ластоўскі)). Гарэцкаўскі культурна-асветніцкі завет «*Трэба пусціць у народ кніжку*» (артыкул «Развагі і думкі» (1914)) быў важным кірункам беларускага асветніцтва, якое пашырала газета «Наша Ніва». Незайздросны статус мовы і настаўніка («народнага вучыцеля») падштурхоўваў да нацыяналізацыі школы, хоць тагачасны рух за беларускую школу нельга было назваць масавым з-за шматлікіх перашкод і забароны з боку ўладаў. Так, у 1907 годзе Якуб Колас (пад псеўданімам *К. Наднемавец*) у допісе «*Аб народным вучыцелю*» распачна-жальна пытаўся: «*Калі-ж дачакаеш ты лепшай долі, пакутнік-вучыцель, чорны волік на пустой ниве народнага абразавання?*» [4; 1907, № 20, с. 6]. Ніва народнай адукацыі насамрэч была «пустой», хоць спробы «*дачкааць*» «*лепшай долі*» нельга назваць марнымі: гэта паказальныя артыкулы «*Як нам учыцца*» (Мацей Крапіўка, 1906, № 1), «*Бе-*

ларуская народная школа» (Янка Белы, 1906, № 4), «Беларуская народная школа: беларуская мова ў казённай школе» (Дзядзька Карусь, 1906, № 7), «Дума и народные вучыцели» (1907, № 4), «Аб национализации школы (Голас вучыцеля-беларуса)» (Народны вучыцель, 1907, № 11), «Аб народным вучыцелю» (К. Наднемавец, 1907, № 20) і інш. [4]. Разам з тым, сённяшняму чытачу важна ўсвядоміць і тую атмасферу, якая панавала падчас напісання вышэйзгаданых допісаў. Як вядома, пасля нелегальнага настаўніцкага з'езду (лета 1906 г.) Якуб Колас, пазбаўлены працы як удзельнік з'езду, жыў паўлегальна ў брата ў Смалярні, там жа і вучыў вясковых дзяцей. У прыватнасці, у «Летапісе жыцця і творчасці Якуба Коласа» [3] чытаем:

«Зіма 1906–1907 гг.

Жыве на паўлегальным становішчы ў леснічоўцы Смалярня ў брата. Нелегальна адкрывае школу. Займаецца з 12 вучнямі. Пачынае складаць “Другое чытанне для дзяцей беларусаў” (*Бібліягр. даведнік. С. 11–12*).

Паводле ўспамінаў сястры Я. Коласа Юзэфы Міхайлаўны: “Зіму Костусь пражыў у Смалярні, у Уладзіка. Вучыў дзяцей. Вясной хадзіў у Стоўбцы з імі на экзамен. Многа пісаў. У госці да яго прыходзілі настаўнікі Сямён Самахвал з Негертава, Гладкі, Фурсевіч, Райскі, Шахоцька і інш.

Дзядзька Антось зрабіў ім у гумне схованку...” (*Александровіч С., Лойка А., Пішыркоў Ю. Якуб Колас... 1967. С. 136*) [3, с. 46].

Фарміраванне нацыянальнай свядомасці беларусаў падчас нашаніўскай эпохі выявілася ў мастацкай публіцыстыцы Коласа-аўтара праз зварот найперш да пытанняў **мовы, народнай асветы, сямейнага выхавання** праз школу і царкву (арт. «Беларуская мова ў казённай школе» (1906), «Аб народным вучыцелю» (1907), «Сялянскія дзеці» (1913), «З вёскі» (1914) і інш.).

Лаканізм падачы думкі ў Коласавым нашаніўскім публіцыстычным маўленні відавочны праз **мадэль-зварот (дыялогавую мадэль) «Я – Вы (беларусы, браткі, галубочки, саколікі)»**: «“Чаму вы, беларусы (тут і далей падкрэслена намі. – А. С.), так скоро адракаецца ад свайго народа?” – пытаў у мяне калісь-та мой стары вучыцель» [1, с. 6]; «Не, галубочки! Не беларуская мова рэжа вам вушы, скрабе душу, а рэжа вам вушы і скрабуць вашу душу тэя далёкія ўспамінанні смеху над вамі, каторым сустрачалі ваша слова ў школе... Не сваімі вачамі глядзіце вы на беларуса, не сваімі вушамі прыслухаецца вы да яго мовы» [1, с. 8]; «Эх, браткі! Вы едзеце на двух вазох, а спяваеце адну песню» [1, с. 8]; «Калі каму з вас, саколікі, здарыцца быць у нашых закавулках, то не пашкадуйце патраціць колькі часу і зайдзіце палюбавацца на нашу школку» [1, с. 8].

Фактычна адзінкавай выглядае дыялогавая мадэль «**Я – ты**» з арыгінальным, метафарызаваным зваротам «**Ты, ...пакутнік-вучыцель**»: «Калі ж дачакаеш ты лепшай долі, пакутнік-вучыцель, чорны волік на пустой ніве народнай асветы?» [1, с. 13]. Адрасаты дадзенай мадэлі маюць выразныя аўтарскія памяншальна-ласкальныя звароты: «беларусы», «браткі», «галубочкі», «саколікі» і інш.

Абавязковым аtryбутам у дыялоговых мадэлях нашаніўскага часу выглядаюць рытарычныя пытанні (дакладней, рытарычны пытална-адказавы ход). Вылучым некаторыя з іх:

1) Мадэль «**Я – Вы**» з **рытарычным пытаннем**: «А дзе вы знайдзеце такую беднату, як у нас?» [1, с. 11]. Або: «А дзе сабіраюцца беларусы вечарамі, доўгімі зімовымі вечарамі?» [1, с. 25].

2) Мадэль «**Я – Я**» з **рытарычным пытаннем**: «Я пытаю аб народных вучыцелях у шырокім значэнні гэтых двух слоў. Як жывуць яны? – я пытаю» [1, с. 13].

3) Мадэль «**Я – Сусвет**» з **рытарычным пытаннем**: «Ласне мала павыганялі лепшых вучанікоў з усялякіх школ? Ласне мала вучыцляў сядзяць па турмах?.. А за што?» [1, с. 12]. Або: «Як жа праводзіць дні і чым жыве гэта дзетвара?» [1, с. 20].

Мае месца ў нашаніўскай публіцыстыцы і сцвярдзальнага тону мадэль «**Я – Сусвет**» з **мадальнымі няхай, можа**: «Няхай бацюшка, як пастыр, прачытае ей настаўленне прад тварам Бога і людзей» [1, с. 22]. Або: «Можа, у тых дзетках, каторыя захлынуліся ў вадзе па нашай ласцы, у тым хлопчыку, каторага катуе мачыха-звер, хаваліся ці хаваюцца іскры Божага агню, можа, ім належала сказаць новае слова людзям, выдумаць штось такое, што дало б палёжку для нашага жыцця» [1, с. 22].

Пачатак 1920-х гадоў адзначаны ў Коласа-публіцыста паглыбленай цікавасцю да асобы чалавека, уплыву досыць супярэчлівай, лёсавызначальнай эпохі на светагляд найперш інтэлігенцыі. Зразумела, адзначанае акрэсліла **праблему народа і інтэлігенцыі, драматычнага лёсу настаўніцтва**. Важна тое, што Колас-публіцыст абапіраецца і на ўласныя ўспаміны, напрыклад, таго ж турэмнага заключэння былой нашаніўскай пары, што «падсвечвае» чалавечы фактар. «*Ніякага ўражання гэтыя тры гады на мяне не зрабілі... Тры гады быць адарваным ад жыцця, ад людзей...*» [1, с. 33]. І далей: «*З гэтымі кайданамі ніякім чынам не хацела пагадзіцца думка: нашто гэты здзек, гэта дзікасць і гвалт над чалавекам?*» [1, с. 34] (арт. «Цені мінулага» (1922)). Або з горыччу згадвае пра заўчасную смерць блізкага калегі, сапраўднага інтэлігента настаўніка Тамаша Іванавіча Гладкага: «*І настаўніцтва без часу прыстае і падае на*

сваіх жыццёвых дарогах.. Гора, неспакой, грамадзянская вайна, у якой Тамаш Іванавіч прымаў удзел, наладжылі на яго свой глыбокі след» [1, с. 60–61] (арт. «Светлай памяці Т. Гладкага» (1925)). Зразумела, гранічнай суб’ектыўнасцю і чалавечым вымярэннем вызначаецца ў гэтым артыкуле акрэсленая дыялогавая мадэль «**Я – ты**»: «Твой светлы вобраз будзе да канца жыць у сэрцы тых, хто цябе ведаў, хто жыў з табою!» [1, с. 61]

Мадэль «**Я – Сусвет**» з рытарычным пытаннем мае тую ж (нашаніўскай пары) дыялоговую накіраванасць да адрасата. Так, у зваротным лісце Коласа-пісьменніка ў рэдакцыю газеты «Савецкая Беларусь» адносна адсутнасці інфармацыі пра новыя беларускія кнігі, што выходзілі ў Дзяржаўным выдавецтве (1925 год), чытаем: «*Няўжо беларуская кніга не заслужыла яшчэ такой пашаны, каб аб ёй даваць абвесткі?*» [1, с. 60].

Мадэль «**Я – Сусвет**» з мадальнымі хай/няхай, трэба /павінна запатрабавана часам-спадзяваннем новага будаўніцтва сярэдзіны 20-х гадоў: «*Няхай* закрасуе Акадэмія багатай нівай, пышным лугам, садам. *Хай* гаспадары гэтай зямлі высока нясуць чырвоны сцяг працы, культуры... *Хай* жыве Акадэмія з яе традыцыямі, якая ўтварылася ў Горках» [1, с. 62] (арт. «Да адкрыцця Беларускай сельскагаспадарчай акадэміі» (1925)). І далей: «“Савецкая Беларусь” *павінна* больш увагі і месца ўдзяляць на сваіх старонках вясковаму жыццю... *Трэба* на фоне гэтых фактаў даць поўны малюнак новай вёскі» [1, с. 71–72] (арт. «Газеце “Савецкая Беларусь” (прывітанне ў дзень выхаду № 2000)» (1927)). Або:

«Што ж трэба рабіць настаўніку?»

Трэба з малых дзён выхоўваць у дзецях пашану да лесу, да дрэва, гадаваць дух да калектыўнай грамадскай працы... Савецкая ж улада павінна прыйсці на дапамогу школе сваім аўтарытэтам» [1, с. 74–75] (арт. «Школа і дарожнае будаўніцтва» (1928)). Разам з тым, у гэтым жа артыкуле асаблівай увагі варта прадывкаваная часам, афарбаваная пячаткай хуткага калектыўна-масавага красамоўна аформленая зваротная мадэль «**Я – Вы (калегі-настаўнікі)**»: «*Задумайцеся над гэтым, калегі-настаўнікі. Вы заўсёды былі чулымі і адзвычайнымі на ўсё, што спрыяла культурнаму росту... і калі вы здолееце аправіць дарогі ў зялёныя прысады, то аб вашых скромных і слаўных імёнах будзе лепяцца летам падарожніку на мільёны ладоў зялёнае лісце дрэваў, а халодны вецер увосень і зімою будзе спяваць вам у іх верхавінах бясконцыя песні аб вашым слаўным змаганні і перамозе на фронце культуры»* [1, с. 75]. Параўнаем дваццацігадовай даўнасці нашаніўскі зварот Якуба Коласа да настаўніцтва з памяншальна-ласкавым, свойскім, радзінным «беларусы», «браткі», «галубочкі», «саколікі» і г. д.

Рэпрэсіўныя і хваласпеўныя, ахутаныя вострай і халоднай ідэалогіяй 30-я гады XX стагоддзя прымусяць Коласа-публіцыста ў пэўнай ступені як пісьменніка крытычна пераацаніць шматлікія ўласныя творы і як грамадзяніна прызнаць сваю «віну». Чаго толькі варты быў той злашчасны пакаянны «Ліст», некалькі саманагаворных «Паказанняў у ДПУ», якія пад чытацкі сумніў ставілі ўсю пісьменніцкую творчасць. Істотны і той факт, што Колас-публіцыст, вымушаны прызнаць сваю віну перад уладай адносна «дваістага характару» сваёй творчасці, разам з тым пазбегнуў указання канкрэтных асоб у згаданых злавесных «Паказаннях...». Усё ж, на жаль, насуперак уласнаму ўнутранаму сапраўднаму светагляду пісьменніцкая публіцыстыка 30-х гадоў з'явілася вымушанай уступкай афіцыйнай тагачаснай сістэме.

Пафаснасцю вызначаюцца тагачасныя публіцыстычныя тэксты Я. Коласа. Так, у артыкуле «Магутная савецкая рэчаіснасць жывіць нашы мыслі і нашы пачуцці» (1935) зваротнай мадэлі **«Я – Сусвет» з рытарычным пытална-адказавым ходам** чытаем: *«Хто запаліў гэты агонь, які пераплавіў цяжкасці ў радасць, хто накіраваў яго несакрушальную сілу? Наша партыя – арганізатар усіх нашых дасягненняў»* [1, с. 134].

Сабраная сёння творчая публіцыстычная спадчына Якуба Коласа падкрэслівае місію аўтара ў актывізацыі грамадска-палітычнага жыцця і праясненне пэўныя маральна-этычныя прынцыпы публіцыста, якія люструюць адбітак неспрыяльных 30-ых гадоў XX стагоддзя. Пісьменніцкая публіцыстыка Якуба Коласа вызначаецца суб'ектыўнасцю і апэратыўнасцю аўтарскай рэакцыі на рэаліі часу, увасобленай пераважна ў форме допісаў, эсэ і нарысаў.

Такім чынам, аўтарскае «я» Коласа-публіцыста мае выразную камунікатыўную канцэпцыю, «крытычны розум»: гэта спасціжэнне нашаніўскай адраджэнскай ідэі, гэта зварот да беларусаў-суайчыннікаў у няпростыя, у многім супярэчлівыя 20–30-я гады XX стагоддзя, у савецкі час абудзіць сваю «самасць», уласнае светаадчуванне – чалавечае і грамадзянскае. Бо, як вядома, сам жа Якуб Колас і для сябе, і для кожнага чалавека найвялікшым настаўнікам лічыў само жыццё.

Спіс выкарыстанай літаратуры

1. Колас, Я. Збор твораў: у 20 т. Т. 16. Публіцыстыка (1906–1950) / рэд. тома Т. С. Голуб, М. І. Мушыньскі; падрыхт. тэкстаў і камент. А. А. Васілевіч [і інш.]; Нац. акад. навук Беларусі, Ін-т мовы і літ. імя Я. Коласа і Я. Купалы. – Мінск: Беларус. навука, 2011. – 767 с.

2. Колас, Я. Збор твораў: у 20 т. Т. 17. Публіцыстыка (пачатак 1950-х гг. – 1956), з архіўных матэрыялаў (1925, 1926, 1930), нарысы (1917–1944), літаратурная крытыка (1928–1956) / рэд. тома Т. С. Голуб, М. І. Мушыньскі; падрыхт. тэкстаў і камент. А. А. Ва-

сілевіч [і інш.]; Нац. акад. навук Беларусі, Ін-т мовы і літ. імя Я. Коласа і Я. Купалы. – Мінск: Беларус. навука, 2012. – 895 с.

3. Мушыньскі, М. І. Летапіс жыцця і творчасці Якуба Коласа / навук. рэд. А. М. Маркарэвіч. – Мінск: Беларус. навука, 2012. – 1127 с.

4. Наша Ніва. Першая беларуская газета з рысункамі. Факсімільнае выданне. Выпуск 1. 1906-1908 гг. / адк. за выпуск З. Ф. Санько. – Мінск: Навука і тэхніка, 1992.

УДК 37.013

С 17

І. М. Саматія (Беларусь, г. Мінск)

РОЛЯ ЯКУБА КОЛАСА Ў РАЗВІЦЦІ ПЕДАГАГІЧНАЙ НАВУКІ І ПРАКТЫКІ (НА МАТЭРЫЯЛЕ ДРУГОГА ВЫДАННЯ «МЕТОДЫКІ РОДНАЙ МОВЫ», 1930 Г.)

Анотацыя. У артыкуле разгледжаны аспект станаўлення і развіцця метадыкі навучання беларускай мове. Вызначаецца надзённасць ідэй развіцця маўлення школьнікаў, што закладзены ў другім выданні «Метадыкі роднай мовы» славутым пісьменнікам-педагогам Канстанцінам Міхайлавічам Міцкевічам (Якубам Коласам) і яго суаўтарам – таленавітым прафесійным метадыстам Васілём Паўлавічам Тэпіным.

Ключавыя словы: роля роднай мовы ў навучанні; «Другое чытанне для дзяцей беларусаў»; «Метадыка роднае мовы»; К. Міцкевіч, В. Тэпін; сувязь мовы з мысленнем; сувязь вуснай і пісьмовай мовы; метадыка чытання, развіцця мовы; віды практыкаванняў.

Канстанцін Міхайлавіч Міцкевіч як педагог, маючы вопыт практычнага навучання дзяцей беларусаў, добра разумеў ролю роднай мовы ў навучанні дзяцей. І таму невыпадкова, што першая друкаваная кніга будучага народнага пісьменніка-класіка – гэта чытанка на беларускай мове для дзяцей беларусаў [2]. У прадмове да яе Л. С. Сеўрук (знакаміты расійскі педагог пачатку ХХ стагоддзя, актыўны дзеяч беларускага адраджэння «нашаніўскай пары» – І. С.), звяртаючыся да маленькіх чытачоў, пісаў – «...беручы ў рукі ксёнжачку <...> ты сваёю душою пачуў, што значыць родная мова, напісаная на паперы, надрукаваная ў ксёнжцы. Цяпер ты добра ведаеш, як кепска робяць тыя, што не толькі не шануюць сваёй роднай мовы, але нават цураюцца яе» [2, с. 22].

Амаль што адразу пасля выхаду ў свет «Другога чытання для дзяцей беларусаў» рэцэнзіяй на яе адгукнуўся вядомы змагар за лепшае будучае беларусаў паэт Сяргей Палуян (часопіс «Украінська хата» № 4): «Якуб Колас – вядомы беларускі паэт, былы народны настаўнік. І тое і другое добра ўплывала на яго кніжку, бо і складзена яна адпаведна па-